

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 351.741(47+57"1934/1936"

О.В. Пристайко,
здобувач НАВС України

НКВС УСРР: ОФОРМЛЕННЯ ОСНОВНИХ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ТА РОЗПОДІЛ ФУНКЦІЙ (1934–1936 рр.)

У статті досліджено проблеми діяльності правоохоронної системи радянського періоду, розглянуто етапи організаційно-структурного розвитку Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР, завдання та функції основних його підрозділів, порядок структурування та підпорядкування низових апаратів на етапі його створення (1934–1936 рр.) Визначено, що з моменту створення загальносоюзного НКВС та відповідно НКВС УСРР відбувалося активне структурне розгалуження його підрозділів з певним розширенням функцій та повноважень.

Ключові слова: структура, функції, управління, відділи, підпорядкування, апарати, Народний комісаріат внутрішніх справ.

В статье исследованы проблемы деятельности правоохранительной системы советского периода, рассмотрены этапы организационно-структурного развития Народного комиссариата внутренних дел УССР, задачи и функции основных его подразделений, порядок структурирования и подчинения низовых аппаратов на этапе его создания (1934–1936 гг.) Установлено, что с момента создания общесоюзного НКВД и в соответствии НКВД УССР происходило активное структурное разветвления его подразделений с определенным расширением функций и полномочий.

Ключевые слова: структура, функции, управления, отделы, аппараты, подчинение, Народный комиссариат внутренних дел.

In her publication author studies stages of organizational and structural development of the NKVD (People's Commissariat of Domestic Affairs) the Ukrainian Soviet Socialist Republic, the tasks and functions of its main divisions, its structure and order subordination, especially at the initial stage of its formation (1934–1936).

Key words: structure, functions, development, units, subordination, People's Commissariat of Domestic Affairs

У другій половині 30-х років ХХ століття в радянській країні відбувалися значні зміни у економічній та соціально-політичній сферах. Активно розгортався процес централізації управління. Не оминуло це й ланок адміністративно-командної системи, зокрема, правоохоронних органів. Прагнення партійно-радянського керівництва СРСР максимально централізувати всю систему каральних органів призвело до низки заходів, спрямованих, насамперед, на зміцнення тоталітарного режиму, підвищення ефективності діяльності правоохоронних структур, зокрема, у сфері здійснення позасудових повноважень, кадрової чистки, тотального контролю за усіма ланками народного господарства, суспільного життя тощо.

Проблемам діяльності правоохоронної системи радянського періоду приділяється багато уваги як вітчизняними, так і зарубіжними юристами, істориками та публіцистами. Свій внесок у визначення ролі органів НКВС-НКДБ у репресивних заходах радянської політики ХХ століття зробили такі відомі науковці, як: І. Білас, А. Кентій, В. Кульчицький, П. Михайленко, В. Окіпнюк, В. Пристайко, В. Чисніков, Ю. Шаповал, О. Ярмиш та інші. Однак у більшості опублікованих робіт розглядаються здебільшого питання репресивної діяльності органів НКВС-НКДБ, або ж організаційний розвиток та становлення окремих підрозділів. Й дотепер недостатньо уваги приділяється питанням структурного розвитку всього карально-репресивного механізму, нормативно-правового забезпечення його діяльності тощо. Саме процес структурної розбудови, створеного у 1934 році Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) автор спробує розкрити.

Після тривалих попередніх обговорень питань, пов'язаних з реорганізацією ОДПУ, на засіданні політбюро ЦК ВКП (б) 20 лютого 1934 року було прийнято рішення щодо організації союзного наркомату внутрішніх справ з включенням в нього реорганізованого ОДПУ. Однак прийняте рішення не було одразу закріплене у відповідному нормативно-правовому документі. Питання, які виникали в ході втілення зазначеного рішення у життя, піддавалися певним критичним зауваженням з боку, зокрема, представників Прокуратури та Народного комісаріату юстиції СРСР. У чисельних доповідних записках, які направлялися вищевказаними структурами, піднімалися питання, насамперед, більш широкого обмеження позасудових повноважень ОДПУ, ліквідації “трійок” при Повноважних представництвах ОДПУ, посилення прокурорського нагляду над новоствореною структурою тощо. Всі зауваження вивчалися спеціально створеною комісією, на чолі з Л.М. Кагановичем, і в подальшому враховувалися при підготовці проектів відповідних нормативно-правових документів, які б регламентували діяльність новоствореного НКВС.

Як відмічається науковцями (В.Окіпнюк), формально скасування ОДПУ та створення наркомату мало на меті пом'якшення каральної політики держави, однак фактично виявилось, що це було лише приводом для створення могутнього апарату з найширшими за всю історію позасудовими повноваженнями [1].

Отже, остаточне правове оформлення Народного комісаріату внутрішніх справ відбулося 10 липня 1934 року виданням ЦВК СРСР Постанов “Про створення загальносоюзного народного комісаріату внутрішніх справ” та “Про розгляд справ про злочини, які розслідуються народним комісаріатом внутрішніх справ Союзу СРС і його місцевими органами” [3].

Відповідно до п. 4 першої з них в союзних республіках створювалися республіканські народні комісаріати внутрішніх справ, які мали діяти на підставі Положення про загальносоюзний НКВС, а в автономних республіках, краях та областях організувалися управління Народного комісаріату внутрішніх справ союзних республік. Відповідно до цієї загальносоюзної норми, згідно з постановою ВУЦВК від 11 липня 1934 року [4] на території України утворювався НКВС УСРР.

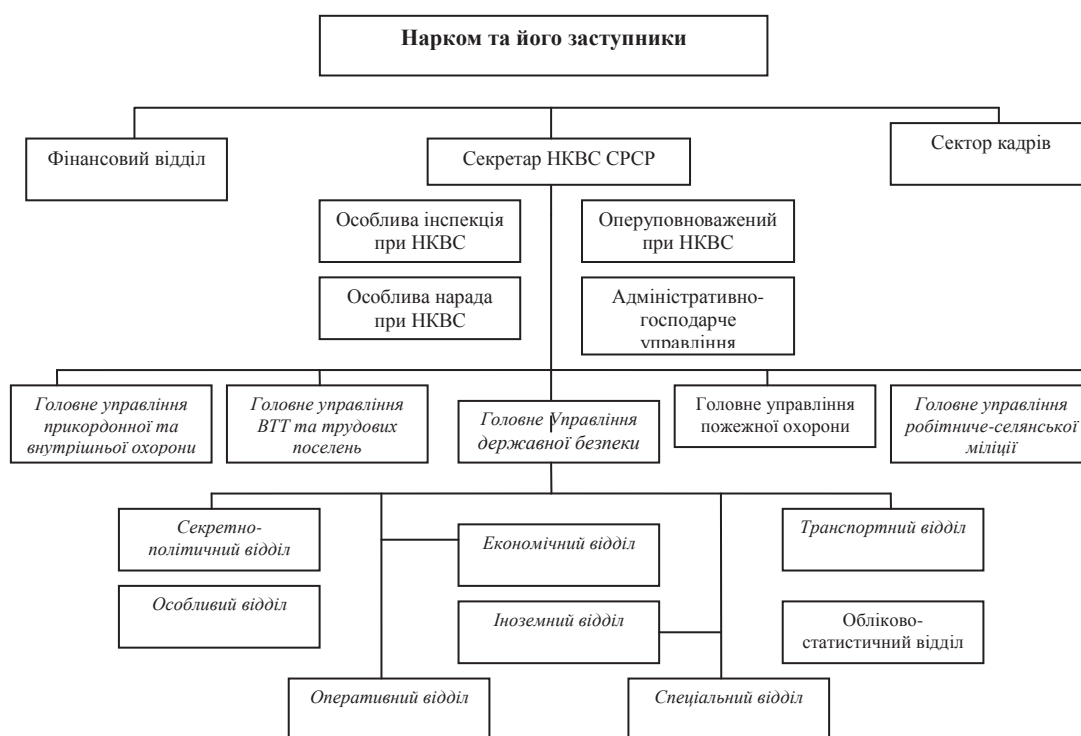
На НКВС СРСР покладалося виконання завдань із забезпечення революційного порядку та державної безпеки, охорони громадської (соціалістичної) власності, запису актів громадського стану (записи народження, смерті, укладання та розірвання шлюбів) та прикордонна охорона. Крім того, оголошувалася структура центрального апарату НКВС, яка складалася з: Головного управління державної безпеки (далі – ГУДБ); Головного управління робітничо-селянської міліції (далі – ГУРСМ); Головного управління прикордонної та внутрішньої охорони (да-

лі – ГУПВО); Головного управління пожежної охорони (далі – ГУПО); Головного управління таборів (ГУЛАГ); відділу актів громадського стану; адміністративно-господарського управління (далі – АГУ).

З метою визначення структурної побудови підрозділів НКВС та їх функцій, а також для регламентування діяльності республіканських наркоматів планувалося прийняття відповідного положення про НКВС. Остаточний варіант Постанови був представлений на засіданні Політбюро ЦК ВКП (б) 3 квітня 1935 року. Однак, проект Положення так і не був затверджений навіть у наступні роки, хоча і був розісланий на місця у червні 1935 року [5, с. 558–565]. Проектом Положення закріплювались основні завдання, виконання яких покладалося на НКВС, права, якими наділялися підрозділи НКВС, визначалася його структурна побудова, порядок призначення та звільнення керівників тощо.

Структура НКВС СРСР майже не відрізнялася від структури ліквідованого ОДПУ. Різниця полягала лише у тому, що усі оперативні підрозділи, на які покладалася боротьба з антирадянськими та контрреволюційними проявами, розвідка тощо були об'єднані під єдиним керівництвом Головного управління державної безпеки. З підпорядкування органів державної безпеки в окремі структурні одиниці виводилися інші підрозділи, зокрема ГУРСМ, ГУПВО, утворювалися нові, зокрема, відділ актів громадянського стану та адміністративно-господарське управління. В складі НКВС була створена Особлива нарада, однак правове закріплення вона отримала лише 5 листопада 1934 року. Слід зазначити і той факт, що усі керівні посади створених підрозділів НКВС зайняли керівники цих підрозділів у складі колишніх підрозділів ОДПУ – ДПУ.

Нижче наводиться схематичне зображення структурної організації новоствореного НКВС станом на 10 липня 1934 року.

Повертаючись до Положення про НКВС, відмітимо, що ним визначалися структурна побудова НКВС СРСР та відповідно й республіканських наркоматів, коло їх повноважень, завдання тощо. Розглянемо більше детально структурну побудову центрального апарату НКВС СРСР та його функції:

Головне управління державної безпеки. Згідно з Положенням про НКВС на нього покладалися такі завдання: боротьба зі зрадою батьківщині, шпигунством, контрреволюцією, терором, шкідництвом, диверсіями та іншими державними злочинами по всій території СРСР, у всіх галузях народного господарства, залізничному, водному транспорті, в армії та морському і повітряному флотах; охорона державної таємниці; прийняття усіх необхідних заходів щодо припинення державних злочинів. Складалося управління з наступних відділів: особливий відділ (контррозвідка та боротьба з ворожими діями в армії та на флоті); таємно-політичний відділ (боротьба з ворожими політичними партіями та антирадянськими елементами); економічний відділ (боротьба з диверсіями та шкідництвом у народному господарстві); іноземний відділ (розвідка за кордоном); оперативний відділ (охорона керівників партії та уряду, обшуки, арешти, зовнішнє спостереження); спеціальний відділ (шифрувальна робота, забезпечення таємності у відомствах); транспортний відділ (боротьба зі шкідництвом, диверсіями на транспорті); обліково-статистичний відділ (оперативний облік, статистика, архів), відділ кадрів.

Головне управління Робітничо-селянської міліції. На нього покладалися завдання: охорона громадського порядку на всій території СРСР; ведення боротьби з кримінальною злочинністю; охорона громадської (соціалістичної) власності; охорона особистої та майнової безпеки громадян; видача паспортів та прописки в них, керівництво адресними столами. До складу ГУРСМ входили такі відділи: відділ зовнішньої служби (забезпечення громадського порядку та благоустрою, охорона громадської (соціалістичної) власності та особистої і майнової безпеки громадян); відділ карного розшуку (боротьба з кримінальною злочинністю на території СРСР); паспортний відділ (видача паспортів населенню, прописка паспортів, організація та керівництво адресними столами); політвідділ (партійно-виховна робота з особовим складом міліції, організація громадськості на допомогу роботі міліції (бригадміл)); командно-стройовий відділ (підбір та виховання кадрів та їх бойова і стройова підготовка); відділ постачання та озброєння; загальний відділ; особлива інспекція (з розслідування проступків та злочинів особового складу міліції та з розгляду скарг).

Головне управління прикордонної та внутрішньої охорони. Виконувало наступні завдання: охорона державних кордонів СРСР та боротьба з контрабандою і незаконним перетином кордону; охорона особливо важливих об'єктів залізничного та водного транспорту, промисловості та державних споруд; виконання спеціальних оперативних завдань. У Положенні про НКВС вказувалося, що війська прикордонної та внутрішньої охорони, будучи частиною Робітничо-селянської Червоної армії, перебувають у безпосередньому підпорядкуванні Народного комісара внутрішніх справ. Складалося ГУПВО з таких відділів: оперативний відділ (охорона кордонів та особливо важливих об'єктів промисловості, транспорту та державних споруд, оперативна служба та використання військ, боротьба з контрабандою та обслуговування митних органів); відділ бойової підготовки (загальновійськова та шкільна підготовка рядового та начальницького складу та інспектування з питань бойової підготовки); політвідділ (організація та керівництво партійно-політичною та виховною роботою); організаційно-мобілізаційний відділ (комплектування рядовими та молодшим начальницьким складом, дислокування частин та охоронюваних об'єктів, розробка організаційно-мобілізаційних та штатних питань); командний відділ (розподіл начальницького складу та комплектування військових шкіл); відділ озброєння (організація та інспектування спеціальних військ та постачання озброєнням всіх військ прикордонної та внутрішньої охорони); відділ постачання (заготівля та постачання речовим, продовольчим та фуражним забезпеченням,

організація військового артільного господарства); санітарний відділ (організація та забезпечення санітарної служби та лікарського контролю за бойовою підготовкою військ); інженерно-будівельний відділ (організація військового будівництва та керівництво ним); ветеринарна інспекція.

На **Головне управління пожежної охорони** покладалися наступні завдання: керівництво заходами з попередження та боротьби з пожежами; укомплектування особового складу пожежних команд та їх командного складу, інструктування та підтримання дисципліни; інструктування та спостереження за роботою місцевих рад в області пожежного господарства (протипожежні заходи); організація устаткування пожежних команд; інспектування та спостереження за діяльністю відомств пожежної охорони.

Головне управління виправно-трудових таборів та трудових поселень (ГУЛАГ). Його завдання складала: організація виправно-трудових таборів та трудових поселень; охорона, утримання та виправлення шляхом втягнення у суспільно корисний трудовий процес засуджених до таборів та виправно-трудових закладів правопорушників та виселених до трудових поселень кулацтва та декласованого елементу; організація та керівництво будівельними роботами та спорудами за спеціальними завданнями уряду. ГУЛАГ складався з таких відділів: відділ трудових поселень (організація та облаштування трудових поселень); тюремний відділ (організація та керівництво виправно-трудовими закладами (будинки ув'язнення, ізолятори, виправно-трудова колонія та бюро примусробіт)); виробничо-будівельний відділ (керівництво будівельними роботами та діючими підприємствами, які організуються виправно-трудовими таборами); культурно-виховний відділ (ліквідація неграмотності та малограмотності, профтехнічна освіта, постачання ув'язнених газетами, підручниками та книгами, організація усіх видів культурно-виховної роботи та допомога звільненим з таборів ударниками в їх облаштуванні); обліково-розподільний відділ (облік та розподіл ув'язнених по таборах та спостереження за їх правильним використанням та своєчасним звільненням); відділ охорони (організація охорони таборів, боротьба з втечами та злочинністю у таборах); відділ постачання; санітарний відділ; відділення кадрів (комплектування та розподіл штатного складу співробітників виправно-трудових таборів та трудових поселень і розробка організаційних питань); контрольно-інспекторське відділення (складання виробничих звітів, єдиних норм та вимірювачів по роботах, що здійснюються таборами і трудовими поселеннями).

До завдань **Відділу актів громадянського стану** входили: організація постановки справ записів актів громадянського стану (народження, усиновлення, шлюби, розлучення, смерті), забезпечення їх точного обліку.

Фінансовий відділ мав наступні завдання: здійснення, узгодження вказівок Народного комісара внутрішніх справ, керівництво фінансовою роботою НКВС; складання та проведення кошторисів та планів в урядових інстанціях; виконання кошторисів та фінансових планів; обстеження та документальна ревізія грошових фондів та матеріальних цінностей усіх органів НКВС та підсобних підприємств.

Адміністративно-господарське управління виконував наступні завдання: організація технічного та фельд'єгерського зв'язку і транспорту; постачання та організація (керівництво) підсобних виробничих та сільськогосподарських підприємств; керівництво комендантською службою; забезпечення матеріально-побутових потреб особового складу; керівництво санітарно-лікувальними закладами. До складу АГУ входили: адміністративно-господарський відділ, господарський відділ, відділ зв'язку, санітарний відділ, сільськогосподарський відділ, тюремний відділ, поліклініка та лікарня, три автомобільні бази та ізолятори: Бутирський,

Стретенський, Особливого призначення, а також Челябінський, Верхньоуральський, Суздальський та Ярославський.

Відділ кадрів. Завдання цього відділу складали: підбір, перевірка, атестування, призначення та перепризначення співробітників центрального апарату НКВС; підбір, атестування, персональний облік та призначення і перепризначення керівного складу головних управлінь та місцевих органів НКВС; розробка питань проходження служби, правового, матеріального стану і державного забезпечення співробітників НКВС; розробка організаційно-мобілізаційних та штатних питань.

Подальший порядок організації органів НКВС визначався наказом НКВС СРСР № 001 від 13 липня 1934 року “Про організацію органів НКВС на місцях” [6, арк. 132-134]. Зокрема, згідно з переліком, оголошеним даним наказом, створювалися органи НКВС по союзним та автономним республікам, краям, областям та округам. В адміністративних центрах, які мали відповідно міськради і міськрайради, підпорядковані безпосередньо краю (області) організувалися міськвідділи та міськрайвідділи НКВС. В усіх інших районах організувалися районні відділення. Оперативні сектори колишнього ОДПУ тимчасово були перетворені у сектори НКВС. Їх статус в структурі НКВС мав бути визначений окремим розпорядженням.

Реорганізаціям були піддані усі колишні підрозділи ОДПУ. Так, Особливі відділи та відділення колишнього ОДПУ при з’єднаннях і частинах Робітничо-селянської Червоної Армії та Робітничо-селянського Червоного Флоту перейменовувалися в Особливі відділи та особливі відділення ГУДБ НКВС з безпосереднім підпорядкуванням особливим відділам військових округів та особливим відділам управлінь державної безпеки республіканських, крайових (обласних) управлінь НКВС територіально. Фінансові відділи колишніх Повноважних представництв ОДПУ реорганізувалися у Фінансові відділи НКВС союзних республік, управлінь НКВС країв (областей), управлінь по Грузинській, Азербайджанській, Вірменській, Казахській, Башкірській, Татарській, Кримській та Якутській республік та обласних управлінь НКВС Української СРР. Відділи кадрів колишніх Повноважних представництв ОДПУ реорганізувалися у Відділи кадрів УДБ НКВС союзних республік, управлінь НКВС країв (областей), управлінь НКВС по Грузинській, Азербайджанській, Вірменській, Казахській, Башкірській, Татарській, Кримській та Якутській республік. Разом з цим на них покладалося виконання завдань сектору кадрів при НКВС союзних республік і начальниках крайових (обласних) та вказаних АСРР управлінь НКВС.

Окремим пунктом визначалося місце у структурі НКВС колишнім місцевим органам ОДПУ на залізничному, водному та безрельсовому транспорті. Згідно з наказом вони увійшли до складу ГУДБ НКВС і були перейменовані відповідно до назв доріг та басейнів, що ними обслуговувалися, у транспортні відділи, відділення та оперпункти Головного управління державної безпеки НКВС. Керівництво ними здійснювалося централізовано за лінійним принципом Транспортним відділом ГУДБ НКВС.

В складі Народних комісаріатів внутрішніх справ союзних республік, управлінь НКВС країв (областей), а також обласних управлінь НКВС Української СРР організувалися наступні управління та відділи: Управління державної безпеки; Управління робітничо-селянської міліції; відділ пожежної охорони; відділ актів громадянського стану; адміністративно-господарський відділ (при цьому в НКВС УСРР, ЗСФРР та управлінні НКВС СРСР по Ленінградській області організувалися адміністративно-господарські управління); інспекція резервів.

Управління прикордонної та внутрішньої охорони та управління виправно-трудових таборів і трудових поселень – організовувалися в управліннях НКВС за спеціальним переліком.

Також наказом визначалися повноваження керівного складу. Зокрема, вказувалося, що начальники міськвідділів та міськрайвідділів і начальники районних відділень безпосередньо виконують роботу по Головному управлінню державної безпеки і їм же безпосередньо підпорядковуються начальники міських і районних управлінь Робітничо-селянської міліції й апарата по запису актів громадського стану та пожежної охорони.

Вказаний наказ, визначаючи розподіл структурних підрозділів новоствореного комісаріату, чітко вказував на необхідні організаційні та реорганізаційні процеси.

В розвиток вищевказаних нормативних документів загальносоюзного значення в УСРР також відбувалися процеси з правового оформлення НКВС республіки. Згідно з Постановою ВУЦВК, а також на виконання наказу НКВС УСРР № 3 від 15 липня 1934 року “Про організацію управлінь і відділів УСРР та призначення по НКВС”[6] у складі НКВС УСРР створювалися такі управління: Управління державної безпеки; Управління Робітничо-селянської міліції; Управління прикордонної та внутрішньої охорони; Управління пожежної охорони; Відділ актів громадянського стану, фінансовий відділ та Адміністративно-господарське управління.

Наказом НКВС УСРР № 13 від 19 липня 1934 року “Про організацію органів НКВС УСРР на місцях”[6], який був виданий на виконання наказу НКВС СРСР № 001 від 13 липня 1934 року, визначалося створення на території УСРР обласних управлінь НКВС, зокрема: по Вінницькій, Дніпропетровській, Харківській, Донецькій, Київській, Одеській, Чернігівській областях, АСРР Молдавії та Старобельський окружний відділ. Крім цього, даним наказом встановлювалась організаційна структура обласних УНКВС, які мали включати два управління – УДБ та УРСМ, три відділи – пожежної охорони, актів громадянського стану та адміністративно-господарський, а також інспекцію резервів. Також, у областях: Харківській, Донецькій і Дніпропетровській – при обласних УНКВС створювалися інспекції прикордонної та внутрішньої охорони НКВС УСРР. [1].

У районах УСРР, де були відсутні міські ради та міські районні ради, безпосередньо підпорядковані області, організовувалися районні відділення НКВС УСРР. Не існувало міських і міських районних відділів в УНКВС по Чернігівській області та в УНКВС по АМСРР, а також і Старобільському окружному відділі НКВС УСРР[1].

В наказі повністю відтворювалися положення союзного наказу № 001 щодо реорганізації колишніх підрозділів ОДПУ (особливі відділи, фінансовий, відділ кадрів та ін.), відповідно з підпорядкуванням НКВС УСРР та УДБ НКВС УСРР.

Згодом, 21 серпня 1934 року НКВС СРСР був виданий наказ № 0044 “Про структурну побудову та підпорядкування органів НКВС”[6], який деталізував організаційну побудову апаратів НКВС на місцях, зокрема його структурних елементів, та встановлював порядок підпорядкування низових апаратів. Зокрема, цим документом встановлювався порядок структурної організації та підпорядкування органів НКВС, які входили до складу НКВС союзних республік та управлінь НКВС країв (областей), а також Кримської, Казахської, Башкірської, Татарської та Якутської АСРР. Так, згідно з вимогами даного наказу, підрозділи, що створювалися на місцях, мали складатися з:

– **апарату УДБ**, із завданнями колишнього ДПУ та відповідних відділів ОДПУ (обласних, окружних, міськрайвідділень тощо), і який формувався за рахунок останніх. В управліннях НКВС апарат УДБ очолював і безпосередньо керував його роботою – начальник управління НКВС; в окружних відділах НКВС – начальник сектору; у міських та районних відділах – начальник міського (районного) відділу НКВС; у районних та міських відділеннях – начальник райміськвідділення; у секторах НКВС – начальник сектору. Крім того, існувала також така посада як Заступник начальника політвідділів МТС та радгоспів по роботі ГУДБ НКВС з підпорядкуванням територіально управлінням та секторам НКВС.

– **апаратів міліції**. По управліннях НКВС – утворювалися управління міліції, які формувалися за рахунок штатів відповідного обласного, республіканського управління міліції; по окружних відділах – відділи міліції, сформовані за рахунок існуючого окружного управління міліції; у міських та районних відділах – відділи міліції, з особовим складом існуючих районних (міських) управлінь міліції, окрім міст, визначених певним списком, де зберігалися міські управління міліції; у районних та міських відділеннях – відділення міліції, які формувалися за рахунок існуючого районного управління міліції; у секторах НКВС – міжрайонні відділення міліції, за рахунок колишнього міжрайонного сектору міліції (там де вони були).

– **апаратів інспекції резервів**. Утворювався в Управліннях НКВС, а в інших структурних підрозділах в разі, якщо таке передбачалося штатами.

– **інспекції або старших інспекторів, або інспектора (залежно від штатного розпису) протипожежної охорони**. До завдань відносилося: протипожежний нагляд, інспектування усіх пожежних охорон, організація та підготовка добровільних пожежних команд та ін..

– **інструкторів (в управліннях та окружних відділах – старших) РАГС**, який безпосередньо керував та відповідав за записи актів громадянського стану у відповідних адміністративних одиницях. У секторах НКВС така посада передбачена не була.

– **апаратів зв'язку**, які формувалися як відділення, експедиції або обмінні пункти.

– **фінансові відділення або групи** формувалися, якщо таке передбачалося штатами того чи іншого підрозділу.

– **секретаріату** (адміністративно-господарського відділення). У складі управління йому підпорядковувалися апарати зв'язку, комендатури та гаражі. У районних та міських відділеннях передбачався єдиний секретаріат у складі 4-х одиниць (секретаря, машиністки, старшого рахівника та обслуговуючого).

Вказаним наказом чітко визначався порядок підпорядкування створених підрозділів. Зокрема:

Відділи НКВС підпорядковувались відділам НКВС союзних республік і відповідним управлінням НКВС територіально. Штатні помічники (заступники) начальників колишніх окружних відділів ОДПУ зберігалися на своїх посадах, а в тих секторах, де така посада не була передбачена за штатом, за відсутності керівника його заступником призначався помічник по роботі УДБ.

Міські та районні відділи НКВС підпорядковувались в усіх відношеннях безпосередньо НКВС союзних республік (а по НКВС УСРР – обласним управлінням) та УНКВС СРСР країв та областей та АСРР – до складу якого входив район. Підпорядкування міських та районних відділів секторам НКВС допускалося лише з дозволу НКВС СРСР. Крім того, заборонялася організація

міських та районних відділів НКВС у містах, де дислокуються НКВС союзних республік, управління НКВС країв, областей, республік, окружні відділи НКВС та сектори НКВС, а там, де вони були створені, – ліквідовувалися, а особовий склад направлявся на укріплення відповідних органів НКВС, з підпорядкуванням встановлених у цих містах та районах апаратів міліції, РАГС'у і протипожежної охорони – відповідним вищестоящим управлінням міліції, відділам РАГС'ів та пожежної охорони. Обслуговувати такі міста (райони) по лінії УДБ зобов'язані були безпосередньо відповідні апарати зазначених органів НКВС.

Окремі вказівки щодо організації районних відділень міських відділів були стосовно міст Москви, Ленінграду та Києва. Такі відділення реорганізовувалися, а натомість встановлювалися райуповноважені без адміністративних функцій, які відповідали за роботу лише по лінії УДБ і підпорядковувалися безпосередньо Управлінням державної безпеки НКВС СРСР відповідно по Московській, Ленінградській областям та НКВС УСРР.

Районні відділення НКВС в усіх відношеннях підпорядковувалися територіально відповідному управлінню або окружному відділу НКВС до складу якого входив район. Міські відділення в усіх відношеннях підпорядковувалися безпосередньо НКВС союзних республік або управлінням НКВС країв, областей, автономних республік за належністю. Районні та міські відділення, які перебували на території обслуговування сектором НКВС, оперативно в роботі УДБ та міліції підпорядковувалися йому.

Сектор НКВС підпорядковувався безпосередньо Народним комісаріатам внутрішніх справ союзних республік, самостійним управлінням НКВС СРСР країв (областей), республік – територіально. Відмічалось, що штатні помічники (заступники) начальників колишніх оперативних секторів ОДПУ зберігаються на своїх посадах, а в тих секторах, де така посада не передбачена за штатом, за відсутності керівника його заступником був помічник по роботі УДБ.

Отже, цим наказом чітко визначалася структурна організація підрозділів від управління до низових апаратів. Через визначений порядок підпорядкування можна прослідкувати ієрархію структурних підрозділів НКВС. Слід зазначити, що структура підрозділів була подібною одна одній лише із заміною статусу підрозділу. Наказом встановлювалися деякі моменти порядку підпорядкування та виконання обов'язків за відсутності прямого начальника. Зокрема, встановлювалося, що за відсутності начальника районного (міського) відділу НКВС його заступником є найближчий його помічник по роботі УДБ або начальник відділення міліції (за умови, якщо останній має досвід оперативної роботи по лінії УДБ). Усі керівники відділів міліції районних та міських відділів НКВС вважалися помічниками начальників районних та міських відділів НКВС по міліції.

Виходячи з вищевикладеного, зазначимо, що організація основних структурних елементів апарату НКВС була завершена у серпні 1934 року. Наступні декілька років зміни у структурному оформленні НКВС УСРР проводилися досить часто. Важливих організаційних змін зазнавало насамперед УДБ НКВС УСРР (за аналогією ГУДБ НКВС СРСР). В його складі створювалися нові підрозділи або ж вони реорганізовувались чи ліквідовувались, що, в свою чергу, мало за мету оптимізацію внутрішньої структури управління відповідно до потреб репресивної діяльності[2].

У складі центрального апарату НКВС СРСР та відповідно УСРР створювалися нові підрозділи та управління, на які покладалось виконання в основному народногосподарських функцій у галузі будівництва, стандартизації, геодезії та картографії тощо. Тут слід зауважити, що включенню тих чи інших підрозділів

до складу НКВС передували насамперед політичні рішення, які закріплювалися, зокрема постановами ЦВК СРСР.

Так, на підставі постанови ЦВК СРСР від 17 серпня 1934 року до складу Внутрішньої охорони НКВС СРСР були включені Конвойні війська. На підставі Постанови ЦВК СРСР та РНК СРСР від 27 жовтня 1934 року виправно-трудова заклади Наркомату юстиції (будинки ув'язнення, ізолятори, виправно-трудова колонії, бюро примусових робіт) були передані до складу ГУЛАГу НКВС СРСР, де був організований Відділ місць ув'язнення[3, с.60].

Відповідно до Постанови РНК СРСР № 2617 “Про охорону лісів лісокультурного значення” від 22 листопада 1934 року [5] з метою збереження державних лісів та лісів місцевого значення в лісокультурній зоні, правильного ведення лісного господарства в них та боротьби із посухою на Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР покладалася такі завдання: охорона усіх лісів держфонду Народного комісаріату землеробства СРСР та лісів місцевого значення лісокультурної зони від правових та господарських порушень (неправильна експлуатація фонду, порубка та потрапи лісових культур та молодняка, порушення правил полювання тощо); охорона лісів від пожеж та лісових шкідників (тваринних та рослинних); спостереження за правильною експлуатацією ліса (недопущення вирубки сполошних масивів та ін.), проведенням необхідних заходів лісокультурного порядку та виявлення осередків зараження. На виконання вимог РНК СРСР наказом НКВС СРСР № 00154 “З оголошенням постанови РНК СРСР від 22/XI – 34 р. за № 2617 про передачу охорони лісів у відання НКВС СРСР та про організацію Відділу лісової охорони НКВС, його місцевих апаратів та кінної лісової варті” від 29 листопада 1934 року [6] в складі НКВС СРСР організувався Відділ лісової охорони НКВС. Згідно з цим наказом у складі НКВС УСРР був сформований Відділ лісової охорони, а в управліннях НКВС УСРР областей: Київської, Чернігівської, Харківської, Вінницької, Одеської, Дніпропетровської, Донецької та АСРР Молдавії – відділення Відділу лісової охорони і кінська варта. В подальшому наказом НКВС СРСР від 15 березня 1936 року вказаний відділ був включений до складу ГУРСМ, і потім, згідно з Постановою ЦВК та РНК СРСР від 2 липня 1936 року, був переданий до складу Головного управління лісової охорони та лісових насаджень при РНК СРСР[7, с.13].

На виконання Постанови РНК СРСР від 15 червня 1935 року № 1196 “Щодо покращення та впорядкування видань географічних мап” наказом НКВС СРСР № 00236 від 20 червня 1935 року[8] у складі НКВС СРСР створювалося Головне управління Державної зйомки і картографії. Згідно з Постановою РНК СРСР № 994 від 14 вересня 1938 року вказане управління зі складу НКВС було виключене.

Також протягом двох років до складу НКВС СРСР та УСРР увійшли: Управління особливого будівництва (покладалася завдання щодо будівництва хлібмістечок для зберігання недоторканого фонду хлібного фуражу); Головне управління будівництва шосейних доріг (ГУШОСДОР); Центральне (згодом Головне) управління мір та ваги.

Отже, можна відмітити, що з моменту створення загальносоюзного НКВС та відповідно НКВС УСРР відбувалося активне структурне розгалуження його підрозділів з певним розширенням функцій та повноважень. До складу НКВС включалися не тільки підрозділи, що виконували правоохоронну функцію, а й такі, повноваження яких були пов'язані із забезпеченням господарської діяльності. Протягом 1934-1936 рр. до складу НКВС з інших апаратів державного управління здебільшого передавалися підрозділи, які здійснювали керівництво галузями,

що мали важливе народногосподарське та мобілізаційно-оборонне значення [9, с. 108] Все це стало наслідком всеохоплюючої централізації органів адміністративно-командної системи, підвищенням ролі головного карально-репресивного апарату у здійсненні керівництвом країни політики тоталітарного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Окитнюк В.* Правове оформлення створення НКВС УСРР (1934 р.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ/ № 2(29) 2007. – К. Видавництво “Сфера”, 2007/ С. 120–134.
2. *Окитнюк В.* Розвиток організаційної структури органів державної безпеки СРСР і Радянської України у 1934–1941 рр. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ/ № 1/2 (30/31) 2008. – К., Видавництво “Сфера”, 2008.
3. Лубянка: Органи ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МВД–МГБ–КГБ. 1917–1991. Справочник. Под. ред. акад. А.Н. Яковлева; авторы-сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров. – М.: МФД, 2003. – 768 с.
4. *Михайленко П.П., Кондратьев Я.Ю.* Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. – К.: Генеза, 1997. – Т. 2: 1926–1945. – 1999. – 412 с.
5. Лубянка. Сталин и ВЧК-ГПУ-ОГПУ-НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. Январь 1922 – декабрь 1936. / Под ред. А.Н. Яковлева; сост. В.Н. Хаустов, В.П. Наумов, Н.С. Плотникова. – М.: МФД, 2003. – 912 с.
6. Державний архів МВС України (далі – ДА МВС України). – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 76.
7. Лубянка. ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–КГБ. 1917–1960. Справ очник / Сост. А.И. Кокурин, Н.В. Петров. – М.: МФД, 1997. – 352 с.
8. ДА МВС України. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 84.
9. *Олійник О.І.* Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.): структура, функції, діяльність: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 – Х., 2000.

Отримано 04.10.2016